

Artykuły

Zeszyty Naukowe KUL 64 (2021), nr 3 (255)

DOI: 10.31743/znkul.13174

JAROSŁAW KOZAK*, STANISŁAW FEL**, MAREK WÓDKA***

Religijność a tożsamość narodowa polskich migrantów w Wielkiej Brytanii w dobie brexitu

Wstęp

Spółeczeństwo polskie od kilku dekad doświadcza radykalnych zmian. Jednym z sposobów lepszego zrozumienia lokalnych wydarzeń w kontekście szerszej przestrzeni europejskiej wydaje się ich umieszczenie w kontekście aktualnych analiz religii w społeczeństwach późnej nowoczesności. Niektórzy socjologowie diagnozują bardzo szybkie zmiany polskiej religijności oraz prognozują coraz silniejszy wpływ współczesnych zjawisk, jak chociażby masowa migracja Polaków do Wielkiej Brytanii rozpoczęta tuż po włączeniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r., na trend indywidualizacji religii i jej malejącego oddziaływania na polskie społeczeństwo¹. W sytuacji nasilającej się globalizacji, transnarodowych migracji, upowszechniającego się multikulturalizmu i wielu innych zmian, uwzględnianie religii w toczącym się dyskursie publicznym wydaje się

* Dr Jarosław Kozak – badacz niezależny, Whitbourne Ave, Swindon SN3 2JX, UK, e-mail: sacelan@gmail.com.

** Dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL – Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: stanislaw.fel@kul.pl, ORCID: 0000-0003-3975-665X.

*** Dr Marek Wódka – Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: marek.wodka@kul.pl ORCID: 0000-0002-0452-5440.

¹ M. Trzebiatowska, *Grace Davie wizja socjologii religii w Europie i na świecie*, w: G. Davie, *Socjologia religii*, tłum. R. Babińska, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 14.

bardzo potrzebne². Weberowski paradygmat „odczarowywania świata”³ nabiera nowego wymiaru, przy tym w warunkach polskich może dochodzić do swoistej „denacjonalizacji” religijności⁴. Religia w przyszłości może przestać być kluczowym składnikiem polskiej tożsamości narodowej, zaś młodzi Polacy migrujący zarobkowo do krajów Europy Zachodniej, w tym do Wielkiej Brytanii, mogą stać się swoistego rodzaju papierkiem lakmusowym nowego zjawiska w społeczeństwie polskim, które wydaje się systematycznie nasilać. W społecznościach migrantów pewne zjawiska społeczeństwa polskiego skupiają się jak w soczewce, stąd też badanie takich społeczności może ukazać zarys ważnej prawidłowości niewykluczającej prawdopodobnego zaniku religii katolickiej jako istotnego składnika definicji polskości.

Celem niniejszych rozważań będzie więc analiza znaczenia religijności w modyfikowaniu się u polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii tożsamości jednostki w sytuacji migracji w okresie dokonującego się brexitu. Na sam brexit można patrzeć szerzej niż tylko jako na decyzję referendalną Brytyjczyków w 2016 r. Nie dokonał się on bowiem ani w 2016 r., ani wraz z formalnym wejściem w życie na początku 2020 r. regulacji państwowych. W przestrzeni społecznej dokonuje się on stale, gdyż precedensowi opuszczania wspólnoty UE przez jeden z krajów członkowskich towarzyszą nieprzewidywalne do końca konsekwencje, skutkujące w jakimś stopniu destabilizacją społeczną⁵. W takim właśnie znaczeniu stosujemy tu pojęcia doby brexitu oraz dokonującego się brexitu.

Podjęta refleksja ma za zadanie zaprezentowanie specyficznego wskaźnika badania religijności, jakim jest autodeklaracja wiary jednostki, oraz jej wpływu na identyfikację narodową migranta. W tym kontekście sformułowano przewidywanie, że tożsamość narodową w warunkach migracji w dalszym ciągu kształtuje czynnik religijny. Do celów operacyjnych użyto elementów określenia tożsamości narodowej rozumianej jako zbiór autoidentyfikacji odnoszących się do dwóch elementów: identyfikacji narodowej oraz walencji kulturowej⁶. Użycie określenia tożsamości narodowej będzie więc uzasadnione w odniesieniu do całej zbiorowości, której właściwości ta identyfikacja znamionuje. W przypadku

² J. Mariański, *Scenariusze przemian religijności i Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Studium diagnostyczno-prognostyczne*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2021, s. 144.

³ K. Kaczmarek, *Religijne odczarowanie świata a powstanie nauki*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2016, nr 22, s. 63.

⁴ I. Gershoni, *Depoliticization and Denationalization of Religion. Aḥmad Luṭfi al-Sayyid and the Relocation of Islam in Modern Life*, w: *Religious Responses to Modernity*, red. Y. Friedmann, Ch. Marksches, De Gruyter, Berlin 2021, s. 79–80.

⁵ C. Hadjimichalis, *An Uncertain Future for the post-Brexit, post-COVID-19 European Union*, „European Urban and Regional Studies” 2021, t. 28, nr 1, s. 8–13.

⁶ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 1996, s. 162–163.

badania poszczególnych jednostek właściwsze będzie określenie „identyfikacja narodowa”⁷.

Identyfikacja narodowa jako element tożsamości

Kategoria identyfikacji narodowej, podobnie jak tożsamości, należy do podstawowych wymiarów życia społecznego człowieka i społeczności⁸. Jest ona przedmiotem licznych studiów socjologicznych oraz analiz teoretycznych ujmowanych w rozmaitych kontekstach i aspektach, zwłaszcza w wymiarze tożsamości zbiorowości oraz tożsamości jednostki⁹.

Identyfikacja narodowa to poczucie przynależności do wspólnoty narodowej. Należy więc przyjąć, że identyfikacja narodowa przejawia się w relacjach z członkami wspólnoty pochodzenia w kraju i na emigracji, przy czym identyfikacja ze społecznościami migrantów tworzącymi diaspory w państwach osiedlenia może być traktowana także jako utożsamianie się z grupą etniczną¹⁰. W wieloetnicznych i wielonarodowych społeczeństwach identyfikacje jednostek coraz częściej stają się przedmiotem wyboru, a nie czymś danym i zastanym, dziedziczonym przez kolejne pokolenia¹¹. Niemniej identyfikacja etniczna nie wyklucza poczucia przynależności do wspólnoty pochodzenia (identyfikacji państwowej), gdyż istnieją różne nurty interpretacyjne tego fenomenu. Pierwszy zakłada, iż grupa etniczna wykazuje wiarę we wspólne pochodzenie, ale nigdy nie osiągnęła niepodległości państwowej, choć może posiadać daleko posuniętą autonomię. Drugi zakłada, że to pojęcie ma charakter inkluzyjny i obejmuje wszystkie grupy połączone wiarą we wspólną etnogenezę, naród zaś w takim rozumieniu to jedyna grupa etniczna, która posiada własne państwo, a przekazywanie elementów kultury stanowi jeden z podstawowych warunków trwania grupy. Trzeci nurt zakłada, że grupa etniczna to grupa imigrantów (o różnym pochodzeniu rasowym czy narodowym), która na skutek przemieszczania i zmiany miejsca osiedlenia (w wymiarze państwowym) przechodzi proces przeorientowania kulturowego¹².

⁷ U. Swadźba, *Młodzież pogranicza kulturowego jej identyfikacje narodowe*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1999, t. 2, s. 150.

⁸ J. Szulich-Kałuża, *Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2021, t. 13, nr 1, s. 134.

⁹ W. Świątkiewicz, *Przedmowa*, w: *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, J. Mariański, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 13–16.

¹⁰ R. Jaspal, S. Lopes., G. Breakwell, *British National Identity, and Life Satisfaction in Ethnic Minorities in the United Kingdom*, „National Identities” 2020, t. 23, nr 5, s. 455 n.

¹¹ R. Suchocka, *Identyfikacje narodowe i etniczne imigrantów i ich potomków*, „Przestrzeń Społeczna (Social Space)” 2016, t. 6, nr 2, s. 61 n.

¹² A. Popielarczyk-Pałęga, *Tożsamość narodowa, tożsamość etniczna, identyfikacja narodowa jednostki – rozważania metodologiczne na przykładzie środowisk polonijnych*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2018, t. 27, nr 3, s. 16.

Przez pojęcie walencji kulturowej należy rozumieć z kolei przyswojenie kultury oraz uznanie jej za własną, bliską, wymagającą poczucia uczestnictwa we wspólnocie. W przeprowadzonych badaniach przyjęto, że wymiar walencji kulturowej w warunkach migracji będzie wyrażany m.in. uczestnictwem w życiu społecznym wspólnoty pochodzenia poprzez zaangażowanie w organizacje polonijne w Wielkiej Brytanii. Przedstawienie tych dwóch wymiarów pozwoli ukazać związki między religijnością a zjawiskiem modyfikacji tożsamości, a także uczestnictwem i zaangażowaniem w relacjach z innymi¹³.

Obiecujące pod względem uzyskania interesujących wyników wydaje się także umieszczenie analizowanej problematyki w czasoprzestrzeni dokonującego się brexitu. Opuszczenie Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo bez wątpienia będzie miało wpływ na to, jak będą określać swój status i w jaki sposób będą postrzegać samych siebie migranci w Wielkiej Brytanii. Fenomen brexitu może wzmocnić tendencje do nasilenia tożsamości narodowościowej migrantów lub utrwalić identyfikację z krajem przyjmującym bądź też przyjąć postać tożsamości niedokończonych, charakterystycznych dla tamtego regionu, w którym każde kolejne pokolenie wychowuje się w nieco odmiennych warunkach¹⁴.

Znaczenie czynnika religijnego w procesach modyfikacji identyfikacji, czy szerzej tożsamości narodowej, w literaturze przedmiotu było dotychczas szeroko analizowane. Dość często podkreślano paralelność więzi religijnych i narodowo-tożsamościowych¹⁵. Akcentowano częstsze ich krzyżowanie się niż odrębność¹⁶, gdyż zarówno religijność, jak i tożsamość narodowa stanowiły ważne podstawy poczucia swojskości i obcości¹⁷, wyznaczając jednocześnie zasięg więzi społecznej i zakreślając granice grup uznawanych za własne¹⁸. Religia, określając ramy i konteksty etniczności, staje się fenomenem, który pozwala ujmować ją w kategoriach systemu kulturowego¹⁹, budującego w ludziach mocne i trwałe nastroje oraz motywacje poprzez formułowanie koncepcji ogólnego ładu istnienia²⁰,

¹³ M. Łuczak, *Tożsamość narodowa polskich studentów przebywających za granicą*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2018, t. 44, nr 1, s. 150–151.

¹⁴ G. Libor, *Zrozumieć Walijczyków w ich politycznych decyzjach*, „Sprawy Narodowościowe” 2018, nr 50, s. 8.

¹⁵ G. Babiński, *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: *Etniczność a religia*, red. A. Posern-Zieliński, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003, s. 10.

¹⁶ B. Domagała, *Polak-katolik w oglądzie socjologicznym (analiza wyników badań i wybranych problemów debaty publicznej)*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2018, nr 24, s. 246.

¹⁷ E. Nowicka, *O związkach polskości z katolicyzmem w społecznej świadomości Polaków*, w: *Religia a obcość*, red. E. Nowicka, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1991, s. 117.

¹⁸ M. Duch-Dyngosz, *Do kogo należy ta tożsamość?*, „Znak” 2014, nr 714, s. 6–7.

¹⁹ S. Obirek, *Religia jako system symboli*, „Stan Rzeczy” 2015, nr 8, s. 231.

²⁰ C. Geertz, *Religia jako system kulturowy*, w: C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. Piechaczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005, s. 112.

a przez to staje się ona węzłowym momentem dla konstrukcji obrazu własnego grupy i kreowania jej odrębnej tożsamości²¹.

W historii Polski utrata własnej państwowości w XVIII w. sprawiła, że wśród elementów narodowego samookreślenia znaczącą rolę odgrywał właśnie katolicyzm, przede wszystkim ze względu na odmienną wyznaniowość dwu głównych zaborców: prawosławnej Rosji i protestanckich Prus²². Zjawisko to było szczególnie wspierane przez religijność ludową, jednak ta fuzja narodowości z wyznaniem w społeczeństwie polskim miała bardziej uniwersalny charakter, przekraczając barierę grupy osób cechujących się ludowym profilem religijności.

W XIX w. katolicyzm, romantyczny nacjonalizm i słowiański mesjanizm złożyły się na nową polską religię obywatelską m.in. jako reakcja na niemiecką politykę *Kulturkampf*, który stał się ówczesnie realnym zagrożeniem dla tożsamości narodowej Polaków, tak religijnej, jak i kulturowej²³.

Z okresem odzyskania niepodległości przez Polskę na początku XX w. zbiegło się natężenie oddziaływania elementów pozytywistycznej i marksistowskiej krytyki religii, które w jakimś stopniu zaczęły oddziaływać na polsko-katolicką wyjątkowość. Oddziaływanie to zostało jednak dość szybko przerwane wskutek wybuchu II wojny światowej i doświadczeń okupacji.

Po II wojnie światowej reżim komunistyczny zaczął zagrażać nie tylko religii w Polsce, lecz także był postrzegany jako zagrożenie dla polskości, zaś komunistyczna polityka opresyjna wywołała skutek przeciwny do zamierzonego, umacniając jedynie związek katolicyzmu z polsnością²⁴. Ów splot historyczny dodatkowo przyczynił się do wzmocnienia tożsamości katolicko-narodowej, która intensyfikowała solidarność narodową²⁵.

Do wzmocnienia tożsamości narodowo-katolickiej przyczyniła się w dużej mierze teologia narodu Stefana Wyszyńskiego odwołująca się do wyobrażenia narodu jako ustanowionej przez Boga ponadczasowej uniwersalnej wspólnoty o charakterze moralnym: „wszelka władza państwowa jest od Boga; [...] Kościół, państwo Boże, jest najwyższą społecznością, która domaga się od państwa uznania i poparcia swych celów”²⁶. Głównym czynnikiem konstytuującym naród jest kultura, przy tym kładziony jest duży nacisk na perspektywę historyczną

²¹ P. Lichterman, *Religion and the Construction of Civic Identity*, „American Sociological Review” 2008, t. 73, nr 1, s. 83.

²² T. Łepkowski, *Uparte trwanie polskości*, Wydawnictwo Wolne Pismo Most, Londyn–Warszawa 1989, s. 19.

²³ A. Walicki, *Philosophy and Romantic Nationalism: the Case of Poland*, Clarendon Press, Oxford 1982, s. 364.

²⁴ B. Domagała, *Polak-katolik...*, s. 271–272.

²⁵ J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago 1994, s. 92, 101, 109.

²⁶ S. Wyszyński, *Chrześcijańska doktryna społeczna*, w: S. Wyszyński, *Chrześcijańska doktryna społeczna*, red. M. Wódka, S. Fel, Wydawnictwo KUL, Lublin 2020, s. 74.

i rolę religii w kształtowaniu kultury narodowej²⁷. Zdaniem S. Wyszyńskiego naród funkcjonuje prawidłowo wówczas, gdy jest zorganizowany według zasad moralności katolickiej, zaś sam katolicyzm jest uniwersalną miarą prawidłowości²⁸. Powszechność obowiązywania owych norm prawa przyrodzonego myśliciel ten wywodzi z faktu ich wpisania w naturę każdego człowieka i zdolności ich odczytania przez naturalny rozum ludzki²⁹.

Jose Casanova zauważa, że o ile w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku Kościół katolicki i państwo polskie stoczyły ze sobą świadomie batalię o duszę polskiego społeczeństwa, to w okresie stanu wojennego państwo i społeczeństwo stoczyły podobną walkę o duszę Kościoła. Wyborcze zwycięstwo „Solidarności” i upadek komunistycznego państwa otworzyły w Polsce nowy rozdział zarówno w stosunkach między państwem a Kościołem, jak i Kościołem a społeczeństwem³⁰. Dostrzegano bowiem konieczność współpracy z Kościołem w Polsce, jednak nie ze względu na wspólne ideały społeczne, lecz z powodów pragmatycznych – ze względu na słabość struktur społeczeństwa obywatelskiego we współczesnej Polsce³¹. Jeden z działaczy opozycyjnych, wpływowy publicysta, nazwał wprost ową diadę państwo – Kościół „najdoskonalszym modelem współistnienia niezależnej instytucji społecznej z potęgą państwa”³², przy czym rozumienie owej diady jest dalekie od kategorii sojuszu politycznego. Niemniej zaakcentowano, po raz kolejny, istnienie odmienności polskiej tożsamości powiązanej z katolicyzmem, który winien koncentrować się na aktywnym udziale w rozwiązywaniu ważnych problemów społecznych, zwłaszcza tych o wymiarze etycznym: „polskiej demokracji potrzebny jest Kościół, bowiem polska demokracja potrzebuje głosu sumienia”³³.

W coraz bardziej „nieprzejrzystej” polskiej rzeczywistości wiele dotychczasowych poglądów dotyczących religii i Kościoła w społeczeństwie polskim wymaga ponownego przemyślenia i sformułowania³⁴, choć niektórzy stawiają tezę, że diada Polak-katolik nie będzie ulegać głębokim transformacjom³⁵. Polacy to

²⁷ S. Fel, *Stefana Kardynała Wyszyńskiego koncepcja narodu*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński (1901–1981). Myśl społeczna*, red. S. Fel, M. Wódka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 89.

²⁸ M. Hulaś, *Pośród szkół i tradycji. Źródła katolickiej nauki społecznej Stefana Wyszyńskiego*, w: S. Wyszyński, *Chrześcijańska doktryna społeczna...*, s. 138.

²⁹ S. Fel, *Stefan Wyszyński – prekursor lubelskiej szkoły katolickiej nauki społecznej*, w: S. Wyszyński, *Chrześcijańska doktryna społeczna...*, s. 190.

³⁰ J. Casanova, *Public Religions...*, s. 101, 109.

³¹ B. Domagała, *Polak-katolik...*, s. 277.

³² A. Michnik, *What We Want to Do and What We Can Do*, „Telos” 1981, nr 47, s. 72.

³³ Tenże, *Wściekłość i wstyd*, Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa 2005, s. 228.

³⁴ M. Grabowska, *Bóg a sprawa polska: poza granicami teorii sekularyzacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 171–172.

³⁵ K. Kosela, *Polak i katolik: spleciona tożsamość*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2003, s. 307.

nadal społeczeństwo w zdecydowanej większości orientujące się na katolicyzm, gdyż jednostki postrzegają siebie samych poprzez pryzmat rodziny, wspólnoty narodowej i wspólnoty ludzi wierzących³⁶. Wydaje się, że siła katolicyzmu jest tak mocna, iż rozpostarta jest na niemal wszystkich Polaków, także tych, których charakteryzuje niereligijność. Obojętni bądź niereligijni podporządkowują się społeczno-kulturowym wymaganiom wiary i chociaż jednocześnie są krytyczni wobec Kościoła, to nie deprecjonują samego katolicyzmu³⁷. Tożsamościowy archetyp Polak-katolik ma się dobrze mimo występowania paradoksów odnośnie do m.in. niekonsekwencji akceptacji prymarnych prawd wiary czy pomijania niektórych aspektów wierzeń. Polak-katolik nadal jest zdolny określać algorytm myślenia Polaków o samych sobie i mobilizować ich do konkretnych działań³⁸. W Polsce bycie katolikiem jest swoistą normą kulturową, czymś jakby naturalnym i oczywistym, a przewyższanie katolickiego monopolu na religijność dokonuje się w społeczeństwie polskim bardzo powoli³⁹.

Powstaje więc pytanie, jak dzisiaj przedstawia się status Polaka-katolika jako szczególnej kategorii mającej znaczenie dla narodowego samookreślenia się Polaków, zwłaszcza współczesnych migrantów, urodzonych już w wolnej Polsce, ale prowadzących życie dorosłe poza granicami ojczyzny, poddanych presji procesów laicyzacji i zachodnich wzorców kultury, które charakteryzują się eliminowaniem religii z przestrzeni życia publicznego i kultury. Szczególnie interesującym zagadnieniem wydaje się być interakcja dominującego wyznania religijnego Polaków i społeczno-kulturowej nowoczesności w warunkach współczesnej migracji.

Innymi słowy można pytać, jak wiele może zmienić się współcześnie w polskim społeczeństwie migracyjnym, skoro z jednej strony tożsamość narodowa w społeczeństwie polskim silnie uwarunkowana historycznie w dalszym ciągu wiąże się z przynależnością wyznaniową do Kościoła katolickiego, zaś z drugiej strony widać istniejące trendy poszerzania się wiary bez przynależności, w tym kwestionowania Kościoła katolickiego w Polsce jako instytucji religijnej i społecznej zarazem⁴⁰.

³⁶ Tenże, *Przemiana postaw i tożsamości polskiego społeczeństwa*, s. 9, https://klauzura.katolik.pl/pliki/prof_kkosela.pdf, (dostęp: 24.10.2021).

³⁷ M. Trzebiatowska, *Presuming Religious Congruence? The Nonreligious and Catholicism in Poland*, „Social Compass” 2020, t. 68, nr 4, s. 654.

³⁸ L. Nijakowski, *Polak – katolicki poganin*, „Znak” 2014, nr 714, s. 25–27.

³⁹ J. Mariański, *Scenariusze...*, s. 106.

⁴⁰ G. Davie, *The Sociology of Religion. A Critical Agenda*, SAGE, Los Angeles 2013, s. 76–78.

Stan badań

Analizując dotychczasowe wyniki badań socjologicznych, można założyć, że polscy migranci, nawet ci, którzy bytują względnie długo w miejscu osiedlenia poza ojczyzną, w większości przypadków nadal deklarują polską przynależność narodową, zdecydowanie określając ją jako w pełni polską lub w większej części jako polską.

Wyniki badań jakościowych zrealizowanych w Londynie w 2002 r. nad przywiązaniem migrantów do polskich wartości pokazały, że badane wskaźniki tożsamości narodowej drugiego pokolenia Polaków urodzonych w Wielkiej Brytanii okazały się być zdecydowanie niższe aniżeli wśród rodaków urodzonych w Polsce. Tożsamość Polaków urodzonych w Wielkiej Brytanii jest opisywana w kategoriach dwukulturowości, która cechując się brakiem równowagi, w niektórych aspektach ma znamię typowo polskie, w innych jest bardziej ukierunkowana na kulturę brytyjską⁴¹.

W latach 2005–2009 zrealizowano badania jakościowe w Manchester, których celem było ukazanie przemian, jakim na przestrzeni ostatnich 50 lat podlegała tożsamość narodowa migrantów polskich zamieszkujących Wielką Brytanię. Okazało się, że polska tożsamość realizuje się raczej prywatnie, manifestuje się w zaciszu własnego domu. Respondenci nie kwestionowali swojej polskiej tożsamości, ale przesuwali ją na dalszy plan. Tożsamość narodowa znajdowała wyraz głównie w czynnościach powtarzanych bezrefleksyjnie, zaś w sposób świadomy wyrażana była sporadycznie⁴².

W 2011 r. Leon Dyczewski opublikował wyniki przeprowadzonych wśród polskich migrantów w Wielkiej Brytanii badań socjologicznych dotyczących m.in. samookreślenia przynależności narodowej. Na pytanie „Kim się Pan/i czuje” dwóch na trzech respondentów odpowiedziało, że czuje się w pełni Polakiem/Polką (82,4%), co ósmy ankietowany deklarował, że w większej części czuje się Polakiem/Polką, lecz także częściowo Brytyjczykiem/Brytyjką (12,6%), zaś 5,0% nie umiało jednoznacznie odnieść się do zadanego pytania. W przypadku określenia przynależności narodowej przez osoby postronne (pytanie „Za kogo uważają Pana/nią w środowisku, w którym Pan/i żyje”) 83,2% odpowiedziało, że osoby trzecie w pełni odbierają respondenta w kategoriach przynależności do

⁴¹ E. Lewandowska, *More Polish or More British? Identity of the Second Generation of Poles Born in Great Britain*, w: *Perspectives and Progress in Contemporary Cross-Cultural Psychology. Proceedings from the 17th International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology*, red. G. Zheng, K. Leung, J. Adair, Grand Valley State University, Allendale, Michigan 2008, s. 217–221.

⁴² A. Bielewska, *Kupowanie polskości – tożsamość narodowa jako towar wśród polskiej migracji poakcesyjnej w Wielkiej Brytanii*, w: *Młoda polska emigracja w UE jako przedmiot badań psychologicznych, socjologicznych i kulturowych*, red. D. Praszałowicz, M. Łuźniak-Piecha, J. Kulpińska, Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 2013, s. 12.

narodu polskiego (83,2%), siedmiu na dziesięciu przyznało, że jest on odbierany najczęściej jako Polak/Polka, ale niekiedy także jako Brytyjczyk/Brytyjka (6,9%). O podwójnej narodowości w odbiorze osób trzecich wspominało 3,0% ankietowanych, zaś 6,9% wybrało odpowiedź „Trudno określić”. Na pytanie „Który kraj uważa Pan/i za swoją ojczyznę” 93,1% wskazało jednoznacznie, że jest nią Polska, 2,0% wymieniło aktualny kraj zamieszkania, zarówno kraj pochodzenia, jak i zamieszkania wskazało również 2,0% respondentów oraz 2,0% deklarowało, że ojczyzną jest cały świat. Wskaźnik odpowiedzi „Trudno powiedzieć” wynosił 0,9%⁴³.

W ramach projektów badawczych realizowanych w latach 2007–2015 pod kierunkiem Barbary Grabowskiej z Uniwersytetu Śląskiego analizowano m.in. poczucie tożsamości młodych Polaków przebywających na emigracji w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Znaczna część respondentów (40,0% w Wielkiej Brytanii, 63,0% w Irlandii) podała, że uważa siebie za Polaków. Zdecydowanie mniej ankietowanych w Wielkiej Brytanii, jak i w Republice Irlandzkiej (odpowiednio: 16,0% i 2,0%) ówczesnie określiło siebie mianem Polaków i Europejczyków, 16,0% w Zjednoczonym Królestwie czuło się zarówno Polakami, Europejczykami, jak i obywatelami świata, zaś 4,0% w Wielkiej Brytanii oraz 3% w Irlandii nazywało siebie i Polakami, i Europejczykami⁴⁴.

W przeprowadzonych badaniach socjologicznych nad etnicznym wymiarem tożsamości Polaków zamieszkujących rejon East of England na północ od Londynu co czwarty migrant przyznał, że jest bardzo dumny z faktu bycia Polakiem (27,9%), natomiast co trzeci stwierdził, że czuje się dumny, jednak z wyraźnym zastrzeżeniem, że nie ma powodów do poczucia wyższości nad przedstawicielami innych narodów (32,5%). Tylko co dwudziesty badany (5,5%) miał odmienny (negatywny) stosunek do swojej narodowości – 4,6% stwierdziło, że nie istnieje wystarczająca ilość powodów, która pozwalałaby czuć się dumnym z faktu bycia Polakiem. Jedynie dwóch badanych (0,8%) w sposób zdecydowany wyraziło brak związku z posiadaną narodowością⁴⁵.

Wioletta Szymczak realizując badania jakościowe w hrabstwie Wiltshire w Wielkiej Brytanii, choć nie skupiła się *stricte* na badaniu siły tożsamości narodowej migrantów na Wyspach Brytyjskich, to wyróżniła cztery wzorce dynamiki scenariuszy pobytu Polaków w Wielkiej Brytanii: otwarte z dwóch stron, otwarte jednostronnie, dwustronnie domknięte. Pierwszy typ to brak sprecyzowanych planów w momencie wyjazdu na emigrację oraz skonkretyzowanych antycypacji dotyczących przyszłości. W drugim typie jeden z elementów brzegowych jest

⁴³ L. Dyczewski, *Tożsamość emigranta w nowym społeczeństwie-państwie: pomiędzy trwałością i zmianą*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. 17, s. 24–25.

⁴⁴ B. Grabowska, *Poczucie tożsamości Polaków na emigracji*, „Oświatologia. Ukraińsko-Polskie Czasopismo Naukowe” 2016, nr 5, s. 132–139.

⁴⁵ S. Kampinos, *(Nie)dylematy tożsamościowe Polaków w Wielkiej Brytanii na przykładzie badań w hrabstwie Hertfordshire*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2018, t. 44, nr 1, s. 132.

wyraźnie określony: przyczyny, cele wyjazdu lub plany dotyczące przyszłości, związane z powrotem lub pozostaniem na emigracji. Trzeci typ cechuje obustronne domknięcie, czyli zdefiniowanie powodów i celów emigracji oraz strategii na pobyt i planów dotyczących przyszłości. Dodatkowo wyróżniono czwarty typ scenariusza, polegający na krystalizowaniu się jego struktury (ku domknięciu lub otwarciu) pod wpływem czasu i doświadczeń na emigracji⁴⁶. Choć analizowany problem nie dotyka wprost zagadnienia tożsamości narodowej, to lubelska socjolog proponuje używać klucza interpretacyjnego tego typu scenariuszy w kategoriach oswojenia sytuacji migracyjnej i przypisania jej atrybutów małej ojczyzny. Innymi słowy drugi i trzeci typ może zawierać element strategii przyjmowania tożsamości kraju pochodzenia (tożsamość sytuacyjna) bądź strategię zamykania się w kręgu własnej kultury, znajomych, tworzeniu własnych enklaw – tożsamość separacji⁴⁷.

Analizując wypowiedzi respondentów dotyczące własnego zaangażowania w działalność organizacji emigranckich, nietrudno zauważyć, że aktywność polskiej społeczności wyraża się poprzez ewentualną działalność w tych instytucjach odpowiednio do potrzeb i możliwości samych instytucji polonijnych. Rodzi się więc pytanie nie tyle o rzeczywiste obszary działalności polskich placówek, czy również o potencjalny wachlarz możliwości własnych tychże instytucji w Wielkiej Brytanii, ile o zagadnienie siły zaangażowania samych respondentów w działalność takich organizacji⁴⁸.

Wyniki przeprowadzonych badań socjologicznych w latach 2007–2015 wskazują, że większość respondentów (66,0%) mieszkających w Wielkiej Brytanii wykazała się dobrą znajomością polskich instytucji i placówek w ich miejscowościach szerzących kulturę polską, przy czym ankietowani przyznali, że sami w niewielkim stopniu uczestniczyli w akcjach organizowanych przez stowarzyszenia polonijne w Wielkiej Brytanii. Jedynie 3,0% respondentów z Wielkiej Brytanii i 1,0% z Irlandii zadeklarowało uczestnictwo w takich imprezach. Polacy na emigracji realizowali poczucie przynależności do grupy narodowej głównie poprzez spędzanie czasu wolnego w gronie rodaków. Tak rozumianą formę poczucia przynależności do kraju ojczystego akcentowała zdecydowana większość migrantów polskich (73,0% w Wielkiej Brytanii, 66,0% w Irlandii)⁴⁹.

⁴⁶ W. Szymczak, *Scenariusze emigracyjne, zmiany rozwojowe i ich ocena*, w: J. Plewko, W. Szymczak, T. Adamczyk, *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich migrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2018, s. 20–27.

⁴⁷ E. Wysocka, „My” i „oni” – dlaczego tak trudno być razem, w: *Migracja, uchodźstwo, wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, red. D. Lalak, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007, s. 21–24.

⁴⁸ M. Nowosielski, M. Dzięgłowski, *Polskie organizacje imigranckie w Europie. W poszukiwaniu nowego modelu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 17, 58.

⁴⁹ B. Grabowska, *Poczucie...*, s. 135.

Z raportu „Polskie organizacje imigranckie w Wielkiej Brytanii” opublikowanego w 2020 r. wynika, że wśród zakładanych celów działalności polskich organizacji w Wielkiej Brytanii znalazły się: podtrzymywanie polskiej tradycji i tożsamości narodowej (16 na 21 badanych organizacji), edukacja i wychowanie, w tym nauczanie języka polskiego (16 na 21), kultura i sztuka (13 na 21), promocja Polski w społeczeństwie kraju pobytu (13 na 21), porady i pomoc dla nowych imigrantów z Polski (9 na 21), reprezentowanie interesów Polaków (7 na 21) oraz samopomoc (6 na 21). Przedstawiciele badanych organizacji twierdzili, że manifestacja tożsamościowo-kulturowa, która ma miejsce w powyższych polach działania, dla wielu z nich ma na celu budowanie interkulturowych relacji z innymi społecznościami migrantów oraz Brytyjczykami. W odróżnieniu od organizacji powstałych przed 2004 r., dla których to integracja wewnątrzgrupowa poprzez kulturę i tradycję była głównym celem, organizacje „poakcesyjne” dokonują manifestacji kulturowo-tożsamościowej na potrzeby tak wewnętrzne, jak i zewnętrzne (tworzenie pozytywnego wizerunku Polaków i Polski). Rezultatem takich działań ma być budowanie silnej pozycji Polaków w społeczeństwie przyjmującym, które z kolei ma w konsekwencji nieść pomoc w procesie adaptacji nowych imigrantów z Polski w społeczeństwie brytyjskim⁵⁰.

W 2020 r. wyniki sondażu instytucjonalnego przeprowadzanego pośród działaczy organizacji polonijnych w Wielkiej Brytanii wskazywały jednoznacznie, że większość z nich akcentowała następujące obszary działalności tego typu organizacji: podtrzymywanie polskiej tradycji i kultury wśród osób pochodzących z Polski (18 badanych organizacji), tworzenie w społeczeństwie brytyjskim pozytywnego wizerunku Polaków i Polski (17), tworzenie i utrzymywanie więzi między osobami pochodzącymi z Polski (17), integracja Polaków ze społeczeństwem brytyjskim (14), utrzymywanie więzi z Polską (13), reprezentowanie interesów Polaków (12), pomoc w adaptacji nowych imigrantów z Polski (12), nauczanie języka polskiego (11) oraz pomoc socjalna lub prawna (9)⁵¹.

Próba i procedura badawcza

W celu znalezienia odpowiedzi na postawione w części wstępnej pytania przeprowadzono badania socjologiczne wśród polskich migrantów osiedlonych w Wielkiej Brytanii. Miały one miejsce na jesieni 2019 r. w trzech miastach: Londynie, Oksfordzie i Swindon. Owe trzy wymienione miejsca charaktery-

⁵⁰ R. Dunin-Wąsowicz, *Polskie organizacje imigranckie w Wielkiej Brytanii – raport podsumowujący*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2020, s. 18.

⁵¹ Tamże, s. 24.

zują się różną strukturą urbanizacyjną, odmiennymi warunkami bytowymi, stopą życiową i charakterem pracy zawodowej podejmowanej przez polskich migrantów. Londyn jako stolica Wielkiej Brytanii jest niewątpliwie najbardziej zróżnicowanym pod wieloma względami skupiskiem tzw. starej i nowej Polonii⁵². W aglomeracji londyńskiej niemal każdy może znaleźć pracę w swoim zawodzie. Inaczej wygląda sytuacja Polaków w Oksfordzie, niewielkim, bo liczącym zaledwie 155 tysięcy mieszkańców, mieście chlubiącym się jednak mianem City, do czego upoważnia go posiadanie własnej katedry i uniwersytetu. Tu Polacy pracują nie tylko w usługach niewymagających wyższych kwalifikacji, lecz także znajdują zatrudnienie na stanowiskach naukowych i w administracji dwóch dużych uniwersytetów oraz cieszących się dobrą opinią szpitalach. Swindon z kolei to typowe miasto przemysłowe mające nieco więcej mieszkańców niż sąsiadujący Oksford, jednak ze statusem Town, gdyż nie ma tam ani katedry, ani uniwersytetu, istnieje zaś rozbudowana współcześnie infrastruktura przemysłowo-logistyczna w wielu obszarach produkcji i usług⁵³.

W ramach tego projektu badawczego przebadano we wrześniu i październiku 2019 r. w sumie 620 osób – w Londynie 189 respondentów, w Oksfordzie 198, zaś w Swindon – 233. Sposób doboru był celowy. Próby eksperckie (celowe) były wielokrotnie z sukcesem wykorzystywane w naukach społecznych w wielu badaniach empirycznych, zmierzających m.in. do prognozowania zmian w strukturze społecznej na wielu jej płaszczyznach. Należy zaznaczyć, że badania socjologiczne nad migrantami powrotnymi są bardzo często prowadzone na próbach celowych. O ile nie można generalizować wyników tego typu badań, o tyle analiza prezentowanych danych zbiorczych niewątpliwie wskazuje na trendy występujące w obrębie danej zbiorowości⁵⁴.

Wyniki

Poczucie tożsamości narodowej vs zaangażowanie w organizacje polonijne

Tożsamość narodowa zawiera się w pewnym opozycyjnym spektrum opartym na poczuciu przynależności (ja) i odrębności (inny). Jednostka utożsamia się z własnym narodem m.in. poprzez dostrzeganie odmienności pomiędzy narodem własnym a obcym. Tożsamość narodowa nabiera dużego znaczenia

⁵² B. Grabowska, *Poczucie...*, s. 133.

⁵³ S. Fel, J. Kozak, M. Wódka, *Zostać czy wracać? Metaforycznie o reemigracji Polaków po Brexicie*, „Polityka i Społeczeństwo” 2020, nr 3, s. 86.

⁵⁴ J. Kozak, *Małżeństwo i rodzina w świadomości nupturientów w Polsce i Wielkiej Brytanii. Studium Socjologiczne na 120-lecie Polskiej Misji Katolickiej Anglii i Walii*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2015, s. 106.

zwłaszcza w sytuacji migracji. Jednostka, która znalazła się w nowym, nieznanym dotąd otoczeniu, mocniej niż zwykle akcentuje swoją przynależność narodową, porównując siebie z przedstawicielami narodu, w którym przyszło jej żyć⁵⁵. Ponadto postawy wobec polskości i katolicyzmu uwypuklają w Wielkiej Brytanii różnice pomiędzy polskimi migrantami a migrantami z innych części świata⁵⁶.

W badanej próbie zdecydowana większość odpowiedziała, że czuje się Polakiem (81,4%), zaś co szósty respondent odpowiedział, że czuje się zarówno Polakiem, jak i Brytyjczykiem (15,8%). Jedynie siedemnaście osób uniknęło jednoznacznej odpowiedzi („Trudno powiedzieć” – 2,8%).

Tabela 1. Wpływ autodeklaracji wiary na tożsamość narodową

Kategorie odpowiedzi	Głęboko Wierzący		Wierzący		Niezdeterminowani, ale przywiązani do tradycji religijnej		Obojętni bądź niewierzący	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Czuję się Polakiem	143	87,7	294	80,3	45	66,2	14	60,9
Czuję się Polakiem i Brytyjczykiem	18	11,0	57	15,6	14	20,6	8	34,8
Trudno powiedzieć	1	0,6	12	3,3	4	5,9	1	4,3
Brak odpowiedzi	1	0,6	3	0,8	5	7,4	–	–
Ogółem	163	100,0	366	100,0	68	100,0	23	100,0

W przeprowadzonych analizach statystycznych widać dość wyraźnie, że tożsamościowe poczucie przynależności do narodu polskiego maleje wraz z obniżaniem się poziomu autodeklaracji wiary. Z kolei poczucie przynależności zarówno do kraju pochodzenia, jak i osiedlenia wzrasta wraz z obniżaniem się poziomu religijności. Podobną tendencję zauważono w grupie niezdecydowanych odnośnie do samookreślenia tożsamości własnej. Innymi słowy im silniejsza religijność, tym poczucie bycia Polakiem wzrasta, zaś im większa siła poczucia tożsamości dwunarodowościowej, tym religijność słabsza ($\chi^2=17,784$; $df=6$; $p=0,007$; $C=0,168$).

W przypadku poczucia przynależności do narodu polskiego powyższą deklarację składali częściej pracownicy fizyczni (87,8%). Zauważono także tendencję, w której wraz z gorszą znajomością języka angielskiego wzrasta poczucie bycia Polakiem (bardzo dobra – 68,2%; dobra – 88,9%; komunikatywna – 88,7%; słaba lub brak znajomości – 92,3%). Z kolei im dłuższy jest pobyt na obczyźnie,

⁵⁵ B. Grabowska, *Poczucie...*, s. 135.

⁵⁶ K. Fiałkowska, *By Education I'm Catholic. The Gender, Religion and Nationality Nexus in the Migration Experience of Polish Men to the UK*, „Central and Eastern European Migration Review” 2020, t. 9, nr 2, s. 102–103.

tym słabsza siła przynależności do narodu polskiego (>10 lat – 89,4%; 10–20 lat – 79,5%; <20 lat – 62,5%).

Poczucie przynależności do obu narodów akcentowali dwa razy częściej pracownicy umysłowi aniżeli fizyczni (20,7% wobec 10,5%), zaś wraz z pogarszającą się znajomością języka kraju osiedlenia zmniejszało się poczucie respondenta pod względem przynależności zarówno do narodu brytyjskiego, jak i polskiego (bardzo dobra – 29,1%; dobra – 9,1%; komunikatywna – 7,5%; słaba lub brak znajomości – 2,6%). Poczucie to wzrastało wraz z czasookresem pobytu w Wielkiej Brytanii (>10 lat – 8,5%; 10–20 lat – 17,9%; <20 lat – 29,2%).

Zaangażowanie w organizacje polonijne w Wielkiej Brytanii vs autodeklaracja wiary

Wchodzenie jednostki migracyjnej w nowe społeczeństwo jest trudnym procesem, tym trudniejszym, im bardziej społeczeństwo pochodzenia różni się kulturowo, politycznie i gospodarczo od społeczeństwa osiedlenia oraz im większe wzajemne uprzedzenia dzielą obydwie społeczności⁵⁷. W celu określenia procesu zachowania tożsamości narodowej przy jednoczesnym wchodzeniu polskich migrantów w społeczeństwo osiedlenia wzięto pod uwagę wskaźnik siły przynależności do organizacji polonijnych działających na terenie Wielkiej Brytanii.

Z przeprowadzonych analiz statystycznych wyłania się dość jasno podział na migrantów niezaangażowanych i zaangażowanych. Wynika z tego, że co drugi migrant zamieszkujący Wielką Brytanię nie był zaangażowany w działalność organizacji polonijnych w Wielkiej Brytanii (51,3%), zaś co czwarty deklarował zaangażowanie na poziomie umiarkowanym (24,3%) bądź twierdził, że jest dość mocno zaangażowany w tego typu organizacje polonijne w Wielkiej Brytanii (24,4%).

Tabela 2. Wpływ autodeklaracji wiary na zaangażowanie w organizacje polonijne

Kategorie odpowiedzi	Głęboko Wierzący		Wierzący		Niezdeterminowani, ale przywiązani do tradycji religijnej		Obojętni bądź niewierzący	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Niezaangażowani	65	39,9	179	48,9	43	63,2	16	69,6
Średnio Zaangażowani	34	20,9	100	27,3	9	13,2	3	13,0
Zaangażowani	58	35,6	73	19,9	10	14,7	4	17,4
Brak odpowiedzi	6	3,7	14	3,8	6	8,8	–	–
Ogółem	163	100,0	366	100,0	68	100,0	23	100,0

⁵⁷ L. Dyczewski, *Tożsamość...*, s. 19.

W przypadku przyjętej zmiennej autodeklaracji wiary i tym razem widać silną zależność statystyczną. Wraz ze spadkiem analizowanego wskaźnika religijności spada siła zaangażowania. Tym samym, spadkowi religijności towarzyszy wzrost braku zaangażowania – niewierzący, obojętni czy przywiązani do tradycji religijnej są słabiej zaangażowani aniżeli wierzący i głęboko wierzący. Innymi słowy osoby zaangażowane w organizacje polonijne są bardziej religijni, zaś niezaangażowani wykazują się obojętnością bądź niewiarą. Podobnie osoby średnio zaangażowane częściej deklarowały się jako głęboko wierzące bądź wierzące aniżeli niewierzące, obojętne czy wskazujące na niezdecydowanie w kwestiach religijności własnej ($\chi^2=29,184$; $df=6$; $p<0,001$; $C=0,216$).

Wśród niezaangażowanych częściej dali się zauważyć mężczyźni ($M=54,2\%$; $K=49,5\%$), najmłodsi bądź najstarsi respondenci (poniżej 30 lat – $58,2\%$; powyżej 50 lat – $57,1\%$), o złej sytuacji materialnej ($78,6\%$), o bardzo słabej znajomości języka angielskiego ($66,7\%$).

Zaangażowaniem na rzecz organizacji polonijnych częściej charakteryzowały się kobiety ($M=23,1\%$; $K=25,3\%$), czterdziestolatkowie ($32,8\%$), posiadający wykształcenie wyższe (licencjackie – $25,7\%$; magisterskie – $27,8\%$), o wyraźnie dobrej sytuacji materialnej ($29,2\%$) i słabej znajomości języka angielskiego ($26,1\%$).

Dyskusja

Analizy tożsamości narodowej polskich migrantów były prowadzone już wcześniej przez badaczy zjawiska, gdyż współczesne ruchy migracyjne stały się jednym z ważniejszych czynników przemian społecznych i kulturowych w świecie⁵⁸. Kolejna fala rozszerzenia Unii Europejskiej doprowadziła – m.in. poprzez niemal nieskrępowany przepływ migracyjny – do zwiększenia pluralizmu i różnorodności kulturowej w Europie⁵⁹. Dotychczas w społeczeństwie polskim katolicyzm był traktowany jako integralna część dziedzictwa kulturowego, a tym samym konstytuujący składnik tożsamości narodowej – religijności Polaków oraz ich przywiązania do ojczyzny. Zderzenie polskiej katolicyzacji z dynamiką sekularyzacji Europy Zachodniej w warunkach migracji współczesnej jest niewątpliwie interesującym i ważnym zjawiskiem dla badaczy pytających o kształt pokoleniowej transmisji stereotypu Polaka–katolika. Wydaje się, że dalsze, pogłębione analizy zmieniającej się tożsamości migrantów usytuowanej w perspektywie religii i religijności są niezmiennie istotne, gdyż

⁵⁸ S. Castles, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Macmillan International Higher Education, New York 1998, s. 16.

⁵⁹ B. Grabowska, *Poczucie...*, s. 133.

te czynniki posiadają w sobie ogromny potencjał kreatywności w przekształcaniu społeczeństw. „Wydaje się więc, że badacze społeczni, którzy w swoich teoriach i analizach empirycznych dotyczących spraw współczesnych lekceważą religię, podejmują wielkie ryzyko błędnych diagnoz i interpretacji zjawisk społecznych”⁶⁰. Prowadzone tutaj rozważania zawierają w sobie także pytanie o przemianę jakościową całego polskiego katolicyzmu, który wydaje się być zakorzeniony bardziej w warstwie obyczajowo-kulturowej niż metafizycznej⁶¹.

W badaniach z 2002 r. stosowane wskaźniki tożsamości narodowej spadają w kolejnym pokoleniu, a więc wśród osób urodzonych bądź wychowywanych w Wielkiej Brytanii. Potwierdziły to nieco później realizowane badania jakościowe w Manchester, które ukazały postępującą indywidualizację wyrażania tożsamości narodowej „w zaciszu własnego domu”. Porównując z kolei wyniki badań ilościowych L. Dyczewskiego i B. Grabowskiej, widać duże różnice w odpowiedzi na pytanie o przynależność narodową (spadek wskaźnika), jednak różnicę tę należy interpretować ostrożnie ze względu na odmiennność budowania kafeterii odpowiedzi. Polacy na emigracji wyrażają swoją dumę z bycia Polakiem z zastrzeżeniem braku poczucia wyższości nad innymi narodami. Ciekawą interpretację budowania się tożsamości jednostki pokazuje zjawisko traktowania kraju osiedlenia jako „małej ojczyzny”. Algorytm przyjmowania identyfikacji kraju osiedlenia można kojarzyć z przyjętą przez jednostkę strategią otwartości bądź separacji.

Odnosnie do kwestii dotychczasowego badania zaangażowania Polaków w organizacje polonijne w Wielkiej Brytanii uwagę przykuwa fakt słabego zaangażowania bądź uczestnictwa w tego typu organizacjach przy jednoczesnej wiedzy o takich podmiotach. Z dostępnych źródeł jasno wynikają też preferowane cele organizacji polonijnych w tym państwie, które mają znamiona nie tylko autoteliczne (podtrzymywanie tradycji, edukacja dzieci i młodzieży), lecz także instrumentalne (tworzenie pozytywnego wizerunku Polski w Wielkiej Brytanii, utrzymywanie więzi z ojczyzną).

Wyniki tych badań realizowanych w 2019 r. pokrywają się w dużej mierze z wynikami zastanymi. Większość polskich migrantów w Wielkiej Brytanii nadal czuje się Polakami. W badaniach własnych widać jednak, że jest to wskaźnik zdecydowanie różnicowany przez autodeklarację wiary. Prezentowane powyżej dane jednoznacznie wskazują na to, że dla zdecydowanej większości polskich migrantów w tym państwie krajem odniesienia nadal pozostaje Polska. Tożsamość ukształtowana w kraju, z którego pochodzą, nadal trwa i pozostaje niezmienna, przy czym wśród tych, którzy deklarowali niezdecydowanie,

⁶⁰ J. Mariański, *Scenariusze...*, s. 61.

⁶¹ J. Czaja, *Polish Church and European Integration*, „Yearbook of Polish European Studies” 1999, nr 3, s. 107–108.

obojętność religijną bądź niewiarę, uwidacznia się wyraźnie coraz silniejsza tendencja poczucia przynależności do obu narodów. Innymi słowy zdecydowana większość migrantów w Wielkiej Brytanii nadal czuje się Polakami, ale jest to wskaźnik wyraźnie wrażliwy, który różnicuje autodeklaracja wiary. Tym samym poczucie przynależności do obu narodowości jest silne w grupie niewierzących. Być może uwidoczniła się tutaj nieznacznie teoria „wstydu tożsamościowego”, który może mieć swoje zakorzenienie nie tyle w różnicach klasowych pomiędzy narodami, co raczej wynika z „wszechobecných wyobrażeń osadzonych w globalnej hierarchii wartości” rozumianej jako wyższości nowoczesnych cywilizacji Zachodu w porównaniu z konserwatywnym Wschodem⁶².

Zaangażowani w organizacje polonijne są bardziej religijni, zaś niezaangażowane jednostki wykazują się obojętnością bądź niewiarą. Tożsamość narodowa rozumiana jest tutaj jako podtrzymywanie więzi z reprezentantami swojej narodowości w kraju wielokulturowym. Jest to okazja nie tylko do pozyskiwania informacji i załatwiania spraw codziennych. Zaangażowanie w organizacje polonijne to także możliwość do samoorganizacji o charakterze prospołecznym. Inni badacze zjawiska w swoich badaniach socjologicznych zauważają, że tego typu partycypacja jawi się jako obszar podtrzymywania i rozwijania kompetencji społecznych oraz jako czynnik wspierający proces rozwoju w innych wymiarach, także w wymiarze religijnym⁶³.

Porównując nasze badania z dotychczas realizowanymi, można dostrzec pewien widoczny trend. Poczucie przynależności Polaków na emigracji do kraju pochodzenia ma tendencję względnie stałą, przy czym pod wpływem doświadczenia migracji zaznacza się indywidualizacja afirmacji „bycia Polakiem”. Wyraźnie ujawniło się to w wynikach badań socjologicznych w ubiegłym dziesięcioleciu. Ów trend może mieć swoje *continuum* pośród polskiej migracji zarobkowej w Wielkiej Brytanii. Uwidacznia się podwójna identyfikacja narodowa, gdzie jednostka nie tyle całkowicie porzuca swój związek ze wspólnotą kraju pochodzenia, co rozszerza rozumienie tożsamości własnej także na kraj osiedlenia.

Dokonyuje się to pewnym kosztem tożsamości pierwotnej na rzecz tożsamości nabytej i dlatego w grupie migrantów poczucie bycia Polakiem nie pokrywa się do końca z historycznie uwarunkowaną tożsamością religijną. Migracja staje się więc dla jednostki szansą na poznanie innej, obcej kultury, edukację, zdobycie doświadczenia, naukę języka, a także rozwój osobowości, ale wśród różnych konsekwencji migracji nie da się pominąć skutków zmiany tożsamościowej,

⁶² M. Pawlak, *Recognizing the National Identity: Cultural Intimacy and the Polish Migration to Norway*, „Prace Etnograficzne” 2015, t. 43, nr 3, s. 251.

⁶³ W. Szymczak, *Obszary społecznej partycypacji i absencji*, w: J. Plewko, W. Szymczak, T. Adamczyk, *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich migrantów w Wielkiej Brytanii...*, s. 194.

w tym religijnej. Okazuje się więc, że utarta diada Polak-katolik nie jest czymś niezmiennym, stałym, lecz może podlegać powolnym transformacjom.

Potwierdzają to analizy innych naukowych badań zjawiska zmiany tożsamościowej w warunkach migracji, w których badacze wskazują niejako na stopień zachodzących zmian tożsamości jednostki. Marta Łuczak zaproponowała w tym kontekście typologię stopni rozszerzania się poczucia tożsamości narodowej, wyróżniając następujące typy: Polak – obywatel świata; obywatel świata urodzony w Polsce; Polak, obywatel obecnego kraju pobytu i obywatel świata; Polak i obywatel obecnego kraju pobytu; obywatel świata i/lub obywatel obecnego kraju pobytu. Modyfikacja tożsamości jednostki łączy się więc ze zmianą rozumienia identyfikacji narodowej i zmianą sposobu jej wyrażania. Nowe doświadczenia i konieczność adaptacji do otoczenia społecznego powodują, że autoidentyfikacja jednostki ulega procesowi zmiany⁶⁴.

Analiza wyników badań pozwala zauważyć, że religijność Polaków na emigracji różnicuje ich deklaracje tożsamościowe. Im wyższy wskaźnik autodeklaracji wiary, tym bardziej zdecydowanie akcentują oni tożsamość narodową, zarówno w wymiarze autoidentyfikacji narodowościowej, jak i walencji kulturowej. Analizując deklarowaną religijność, warto zauważyć, że możemy mieć do czynienia z zagadnieniami dotyczącymi jej zmian w postaci zwiększonego stopnia selektywności i indywidualizacji wiary, a także idącą za tym ideologizację postaw religijnych, która mogła przekładać się na poglądy dotyczące kryteriów polskości, w tym zwłaszcza postrzegania diady Polak–katolik⁶⁵.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że religijność odgrywa istotną rolę w modyfikowaniu się tożsamości jednostki w sytuacji migracji w czasie dokonywanego się brexitu polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii.

Staości poczucia bycia religijnym Polakiem dowodzą m.in. pokrywające się z ustaleniami badań realizowanych na jesieni 2019 r. wyniki wcześniej przeprowadzanych badań socjologicznych. Tożsamości narodowej w znaczącym stopniu towarzyszy wyznaniowość. Ta wyjątkowa stałość poczucia tożsamości narodowej Polaków, mimo istotnych zmian kontekstu migracyjnego, oznacza, że siła samookreślenia przynależności narodowej jest głęboko zakorzeniona w świadomości jednostki⁶⁶. Wpływ na to bez wątpienia mają długotrwałe procesy społeczne i historyczne. Religijność okazuje się być siłą, która kreuje element tożsamości zbiorowej Polaków. W aspekcie dynamicznym można sformułować stwierdzenie, że stereotyp Polaka–katolika jest nadal czymś w miarę trwałym, jednak w warunkach migracji ulega on powolnej zmianie. Identyfikacja narodo-

⁶⁴ M. Łuczak, *Tożsamość narodowa polskich studentów...*, s. 145–161.

⁶⁵ E. Nowicka, S. Łodziński, *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości (1988–2021)*, Collegium Civitas Press, Warszawa 2021, s. 85.

⁶⁶ A. Wysocki, *Poczucie tożsamości narodowej Polaków w kontekście zachodnioeuropejskim*, „Opuscula Sociologica” 2017, nr 3, s. 58.

wa jednostki kształtuje się poprzez nabywanie kolejnych wymiarów tożsamości społeczno-kulturowej, co wyraźnie widoczne jest w warunkach migracji, a więc przyspieszonego procesu działania sił odśrodkowych na opisywany fenomen.

Wyjątkowość fenomenu religijności w polskim społeczeństwie bierze się niewątpliwie z silnego związku religii i tożsamości narodowej, który ma swoje zakorzenienie w historii. Tożsamość ta wiąże się w dalszym ciągu najczęściej z przynależnością wyznaniową do Kościoła katolickiego. Być może jest to specyficznie wyrażana potrzeba poczucia ponadindywidualnej tożsamości, przynależności, sensu, w której religia staje się istotnym spoiwem. W warunkach migracji jednostka poszukuje odpowiedzi na istotne pytania dotyczące egzystencji. Migracja tworzy nowy kontekst społeczny dla samookreślenia jednostki. Zmianie ulega nie tylko postrzeganie samego siebie, lecz równocześnie postrzeganie jednostki przez innych⁶⁷. Innymi słowy religia z jednej strony może ubezwłasnowolniać jednostkę, zamykając ją w stereotypie społecznym, z drugiej strony może dawać dokładnie to, co próbuje odbierać jej nowoczesność. „Świat nowoczesny jest wprawdzie światem wolności, samorealizacji, respektowania ludzkich praw oraz wyjścia poza granice swojego stanu, ale jednocześnie jest światem ciągłej zmiany, niepewności, niestabilności i niepokoju”⁶⁸. W tak opisaną przestrzeń także w warunkach polskiej migracji można poszukiwać wyjaśnienia *continuum* silnego sojuszu religii i tożsamości narodowej.

W dyskusji tej nie da się uciec od problematyki więzi grupowych. Grupa istnieje tam, gdzie zachodzi identyfikowanie się z innymi, gdzie jest poczucie bezpieczeństwa i bliskości⁶⁹. Nasuwa się więc pytanie, czy korelacja spadku autodeklaracji wiary połączona ze słabnącą siłą przynależności narodowej w obu badanych jej wymiarach to bardziej efekt zderzenia z obcością, czy też próba wyrwania się z dotychczasowego środowiska życia? Niewątpliwie dotychczasowe podporządkowanie identyfikacji narodowej i religii jest dla części społeczeństwa czymś problematycznym, stąd poszukiwanie „nowego” jest wyrazem pewnego sprzeciwu jednostki. Zjawisko należałoby wtedy interpretować w kategoriach próby odnajdywania własnej tożsamości, w tym także religijnej, niepowiązanej, a przynajmniej powiązanej „inaczej” z identyfikacją narodową. Jednostka nie czując się skrępowana nakazami, zakazami, może eksperymentować, wybierać z szerokiego wachlarza oferowanych jej stylów życia⁷⁰.

Z przeprowadzonych analiz wyników badań w grupie migrantów polskich w Wielkiej Brytanii wyłania się skłonność do dekompozycji wiązek identyfikacji

⁶⁷ M. Grabowska, *Bóg a sprawa polska...*, s. 134.

⁶⁸ K. Kosela, *Polak i katolik...*, s. 29.

⁶⁹ S. Ting-Tommey, *Ethnic Identity and Close Friendship in Chinese-American College Students*, „International Journal of Intercultural Relations” 1981, t. 5, nr 4, s. 383.

⁷⁰ K. Jurek, *Tożsamość w kontekście procesów globalizacyjnych*, w: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 583.

tożsamości i religijności, gdyż mobilność charakteryzująca współczesność jest zdolna uelastyczniać nawet najbardziej trwale tożsamości. Tożsamość jednostki jest dopowiadana społecznie, zaś treści dla niej dostarcza zarówno socjalizacja pierwotna, jak i wtórna oraz interakcje, podczas których jednostki definiują i redefiniują siebie i innych⁷¹. Okazuje się więc, że identyfikacja narodowa jest w początkowym etapie socjalizacji dana, a później może być ewentualnie wypracowywana. Jest wartością zmienną, choć w warunkach polskich jeszcze w niewielkim stopniu zróżnicowaną. Jednostka jest w stanie zmieniać swoją tożsamość. W społeczeństwie tradycyjnym, w którym religia znajduje się w centrum życia społecznego i posiada w zasadzie monopol w określaniu uzasadnień życia jednostkowego oraz społecznego, staje się do pewnego stopnia jedyną propozycją światopoglądową.

W nowoczesności wszelka odmienność, różnorodność zastępuje monolityczny, w miarę stabilny i przewidywalny porządek świata społecznego⁷². W momencie przejścia od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego dokonuje się wiele istotnych przekształceń. Owa zmiana jest bezpośrednio związana z przechodzeniem od losu do wyboru⁷³. Stąd może wynikać dekompozycja dotychczas trwałej tożsamości Polaka–katolika. W przypadku Polski zmiany tożsamościowe nie są może zbyt jaskrawe, jednakże wyraźnie ujawniają się na poziomie tak indywidualnym, jak i społecznym⁷⁴.

W świadomości migranta religijność przestaje być częścią kulturowego dziedzictwa, co pociąga za sobą przekształcenia w przestrzeni identyfikacji narodowościowej. Jednostka dąży niejako do identyfikacji narodowej „nieortodoksyjnej”, wolnej od dotychczasowego bagażu dziedzicznego na rzecz nabytego m.in. w procesie socjalizacji w otwartym społeczeństwie ponowoczesnym.

Nie oznacza to jednak, że jednostki dokonują w ten sposób wykorzenienia, w rzeczywistości odnajdują inne zakorzenienie, określone przez nowe przynależności, odpowiedzialności, więzi⁷⁵. Właściwością tożsamości migranta wydaje się być możliwość łączenia różnych elementów w trakcie procesu, w którym jednostka dąży do zdefiniowania się, ugruntowania i spójności⁷⁶. Współczesny człowiek działa w warunkach wyboru, w społeczeństwie pluralistycznym, w którym temperament konsumencki zaczyna wdzierać się do niemal wszystkich

⁷¹ R. Jenkins, *Social identity*, Routledge, Oxfordshire 2014, s. 20.

⁷² K. Jurek, *Tożsamość...*, s. 580.

⁷³ P. Berger, *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji*, w: *Religia a życie codzienne*, cz. 2, red. I. Borowik, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1991, s. 13 n.

⁷⁴ M. Requena, M. Stanek, *Secularization in Poland and Spain After the Democratic Transition: A Cohort Analysis*, „International Sociology” 2013, t. 28, nr 1, s. 84.

⁷⁵ A. Majkiewicz, *Migrant i nomada – tożsamości w ruchu. Moda czy konieczność?*, „Transfer. Reception Studies” 2019, t. 4, s. 298.

⁷⁶ A. Grzymała-Kazanowska, *Zarys koncepcji społecznego zakotwiczenia. Inne spojrzenie na tożsamość, adaptację i integrację imigrantów*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, t. 57, nr 3, s. 47.

sfer życia. Merytoryczną zmianą w odniesieniu do przynależności narodowej w warunkach migracji jest zjawisko powolnego jej przeobrażania się z przynależności kulturowo dziedziczonej, przyjmowanej jako coś oczywistego i określonego tradycją, do przynależności będącej konsekwencją wolnego wyboru. Może ona przyjmować postać tożsamości selektywnej, wybiórczej, niespójnej, ambiwalentnej, zmutowanej, labilnej, neutralnej czy nieoficjalnej, ale będzie ona w dalszym ciągu daleka od procesów wykorzenienia. W ujęciu socjologicznym nie możemy mówić tutaj o zerwaniu więzi społecznej ze wspólnotą odniesienia. W innym przypadku proces wykorzenienia migranta mógłby prowadzić do jego wykluczenia nie tylko w stosunku do kraju pochodzenia, lecz także wobec kraju pobytu⁷⁷. W odniesieniu do migrantów w Wielkiej Brytanii, mając na uwadze warunki, jakie oferuje kraj przyjmujący, należy przyznać, że konsekwencją pobytu w bliższej bądź dalszej czasoprzestrzeni będzie nieunikniona konieczność dokonywania świadomego, samodzielnego wyboru sposobu budowania własnej tożsamości kulturowej, zarówno w skali decyzji osobistych, jak i rodzinnych⁷⁸.

Konkluzje

Świadomość narodowa Polaków ma, co raczej nie zaskakuje, charakter zdecydowanie polonocentryczny⁷⁹. Kwestią, która zasługuje na znacznie głębsze omówienie, byłby kontekst tożsamości migranta w kolejnych pokoleniach – dzieci migrantów poakcesyjnych wychowujące się w kraju osiedlenia. Refleksja nad polską tożsamością jest z pewnością niedopełniona, gdyż prezentowana analiza nie dotyczy tematyki aksjologii, ustaleń, jakie wartości są dla polskiego społeczeństwa na emigracji ważne i specyficzne, wyróżniając ją spośród innych tożsamości narodowych⁸⁰. Prezentowany tekst należy więc traktować jako inspirację do dalszych i głębszych refleksji na poruszany temat.

Migracja być może kruszy tradycyjne rozumienie poczucia polskiej tożsamości, jednak nie jest w stanie go całkowicie wyprzeć. „Migracyjna” narodowa identyfikacja wyraża się w sposób bardziej rozproszony, przekształcony, jest odmienna od dawnej. Krystyna Slany i Stella Strzemecka, nawiązując do badań jakościowych nad tożsamością dzieci polskich migrantów w Norwegii,

⁷⁷ Z. Galor, *Migracje a „zasoby dla innych” jako forma kapitału społecznego*, w: *Migracja-wartość dodana? Studia nad migracją*, red. K. Markowski, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 69.

⁷⁸ J. Plewko, *Globalizacja czy multikulturyzm? Zagrożenia dla mniejszości etnicznych związanych z migracją*, w: *Migracja-wartość dodana?...*, s. 57.

⁷⁹ E. Nowicka, S. Łodziński, *Długie trwanie...*, s. 100.

⁸⁰ L. Dyczewski, *Wartości kulturowe ważne dla polskiej tożsamości*, w: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach...*, s. 13.

wyróżniły cztery rodzaje tożsamości narodowej występującej wśród dzieci polskich migrantów urodzonych w Polsce, a obecnie mieszkających w kraju osiedlenia. Typologia ta, choć nie dotyczy wprost samych migrantów, których badaliśmy jesienią 2019 r., wydaje się pomocna w tworzeniu współczesnej typologii polskiego migranta katolika. Pierwszy z typów mówi wyraźnie o tożsamości zamkniętej poprzez przywiązanie do kraju pochodzenia. Przejawia się ono w posługiwaniu się głównie językiem polskim, tradycyjnym podtrzymywaniu więzi rodzinnych, chęci powrotu do Polski czy też niechęci do przestrzegania przyjętych obyczajów kraju osiedlenia. Drugi z typów opisuje tożsamość całkowicie otwartą na kraj osiedlenia, a więc jest to grupa zupełnie odmienna w porównaniu z pierwszą. W grupie tej osoby używają języka kraju osiedlenia w życiu codziennym, dostosowują się bardzo szybko do nowych tradycji i obyczajów, szerzej – całej kultury kraju osiedlenia. Trzecią grupę migrantów charakteryzuje biwalencja, a więc dwukierunkowa identyfikacja narodowa. Osoby te znamionuje preferowanie tego, co nabyte w procesie socjalizacji zarówno w kraju pochodzenia, jak i osiedlenia. Czwartą grupę opisuje ambiwalentna identyfikacja narodowa, którą cechuje niepewność co do sytuacji życiowej, niedostateczna znajomość języka kraju osiedlenia, brak sentymentu do własnego miejsca pochodzenia i osiedlenia, nieprzyjmowanie określonych norm i zachowań w nowym miejscu⁸¹.

Powyższa typologia dość dobrze może odzwierciedlać także charakter diaspory Polaków w Zjednoczonym Królestwie. Zdecydowaną większość Polaków w Wielkiej Brytanii można by próbować zakwalifikować do pierwszego modelu zaproponowanej typologii (tożsamości zamkniętej). Niemal co siódmy respondent kwalifikowałby się do typu trzeciego zaproponowanej klasyfikacji (biwalentnej tożsamości narodowej), oznaczającego częściowo zasymilowanego migranta, ulegającego w jakiejś mierze akulturacji, przebudowującego patrzenie własne na spuściznę identyfikacji narodu pochodzenia, w tym charakterystycznego sojuszu z religią, ale jednocześnie w pewien sposób trwającego przy tradycyjnych obszarach obyczajowości.

Mimo że większość badanych uważa się za Polaków, istnieje uzasadnione prawdopodobieństwo postępującego z biegiem czasu osłabienia polskiej tożsamości, szczególnie w młodszych pokoleniach rodaków na emigracji; fenomen ten będzie połączony z osłabieniem religijności. Katolicyzm na emigracji traci swój wpływ na kształtowanie się tożsamości narodowej, zaś przynależność do Kościoła traci swój normatywny i zobowiązujący wymiar. Religijność staje się słabiej powiązana z tożsamością narodową, nabiera charakteru indywidualnego wyboru. W związku z powyższym w przyszłych badaniach socjologicznych

⁸¹ K. Slany, S. Strzemecka, *Who Are We? Cultural Valence and Children's Narratives of National Identifications*, „Central and Eastern European Migration Review” 2016, t. 5, nr 1, s. 19.

warto postawić pytanie: czy w polskiej kulturze religijnej w warunkach migracji, będącej pod presją kultury sekularyzacji (laicyzacji), uda się zachować istotne jej cechy związane z wyznaniową dominacją Kościoła katolickiego w polskim społeczeństwie.

Niektórzy spodziewają się, że w przyszłości katolicyzm polski przestanie być kluczowym składnikiem polskiej tożsamości narodowej, dojdzie do swoistej „denacjonalizacji” polskiej religijności⁸². Procesy migracyjne są prawdopodobnie jednym z czynników generujących tę zmianę, wpływając na obojętność i niewiarę, lub też „prywatyzację” religijności ukierunkowaną na pozainstytucjonalne jej formy⁸³.

Konsekwencje decyzji migracyjnych wydają się być złożone i dalekosiężne. Dotyczą relacji migrantów ze społeczeństwem przyjmującym, a także ich własnej tożsamości narodowej. Zaprezentowane w tym artykule badania i przeprowadzona dyskusja nie wyczerpują refleksji nad poczuciem tożsamości Polaka-migranta w dobie brexitu, tym bardziej że niektóre podstawy partycypacji w kraju osiedlenia, takie jak subiektywne poczucie przynależności, zostały wyraźnie zachwiane. To, jaką strategię wobec brexitu przyjmował polski migrant, zależało od tego, do jakiego stopnia czuł się zakorzeniony w Wielkiej Brytanii w momencie referendum oraz jak te procesy wpisywały się w jego cykl życia. Można przypuszczać, że obraz ten zostanie dodatkowo „skomplikowany” przez konsekwencje pandemii COVID-19, na które składają się m.in. utrudniona mobilność międzynarodowa oraz prognozowany kryzys ekonomiczny⁸⁴.

Bibliografia

- Babiński G., *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: *Etniczność a religia*, red. A. Posern-Zieliński, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003, s. 9–18.
- Berger P., *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji*, w: *Religia a życie codzienne*, cz. 2, red. I. Borowik, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1991, s. 13–46.
- Bielewska A., *Kupowanie polskości – tożsamość narodowa jako towar wśród polskiej migracji poakcesyjnej w Wielkiej Brytanii*, w: *Młoda polska emigracja w UE jako przedmiot badań psychologicznych, socjologicznych i kulturowych*, red. D. Praszałowicz, M. Łuźniak-Piecha, J. Kulpińska, Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 2013, s. 1–14.
- Casanova J., *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago 1994.
- Castles S., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Macmillan International Higher Education, New York 1998.

⁸² J. Mariański, *Scenariusze...*, s. 156.

⁸³ Ch. Hann, *Problems with the (De)Privatization of Religion*, „Anthropology Today” 2000, nr 16, s. 14.

⁸⁴ A. Trąbka, I. Wermińska-Wisnicka, *Niejednoznaczny wpływ Brexitu na życie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2020, nr 4, s. 67.

- Czaja J., *Polish Church and European Integration*, „Yearbook of Polish European Studies” 1999, nr 3, s. 107–120.
- Davie G., *The Sociology of Religion. A Critical Agenda*, SAGE, Los Angeles 2013.
- Domagała B., *Polak-katolik w oglądzie socjologicznym (analiza wyników badań i wybranych problemów debaty publicznej)*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2018, nr 24, s. 267–280.
- Duch-Dyngosz M., *Do kogo należy ta tożsamość?*, „Znak” 2014, nr 714, s. 6–7.
- Dunin-Wąsowicz R., *Polskie organizacje imigranckie w Wielkiej Brytanii – raport podsumowujący*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2020.
- Dyczewski L., *Tożsamość emigranta w nowym społeczeństwie-państwie: pomiędzy trwałością i zmianą*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. 17, s. 9–29.
- Dyczewski L., *Wartości kulturowe ważne dla polskiej tożsamości*, w: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 149–179.
- Fel S., Kozak J., Wódka M., *Zostać czy wracać? Metaforycznie o reemigracji Polaków po Brexicie*, „Polityka i Społeczeństwo” 2020, nr 3, s. 80–96.
- Fel S., *Stefan Wyszyński – prekursor lubelskiej szkoły katolickiej nauki społecznej*, w: *S. Wyszyński, Chrześcijańska doktryna społeczna*, red. M. Wódka, S. Fel, Wydawnictwo KUL, Lublin 2020, s. 179–199.
- Fel S., *Stefana Kardynała Wyszyńskiego koncepcja narodu*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński (1901–1981). Myśl społeczna*, red. S. Fel, M. Wódka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 89–101.
- Fiałkowska K., *By Education I'm Catholic. The Gender, Religion and Nationality Nexus in the Migration Experience of Polish Men to the UK*, „Central and Eastern European Migration Review” 2020, t. 9, nr 2, s. 89–107.
- Galor Z., *Migracje a „zasoby dla innych” jako forma kapitału społecznego*, w: *Migracja-wartość dodana? Studia nad migracją*, red. K. Markowski, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 58–72.
- Geertz C., *Religia jako system kulturowy*, w: C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. Piechaczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005, s. 109–150.
- Gershoni I., *Depoliticization and Denationalization of Religion. Ahmad Lutfi al-Sayyid and the Relocation of Islam in Modern Life*, w: *Religious Responses to Modernity*, red. Y. Friedmann, Ch. Marksches, De Gruyter, Berlin 2021, s. 79–112.
- Grabowska M., *Bóg a sprawa polska: poza granicami teorii sekularyzacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018.
- Grabowska B., *Poczucie tożsamości Polaków na emigracji*, „Oświatologia. Ukraińsko-Polskie Czasopismo Naukowe” 2016, nr 5, s. 132–139.
- Grzymała-Kazanowska A., *Zarys koncepcji społecznego zakotwiczenia. Inne spojrzenie na tożsamość, adaptację i integrację imigrantów*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, t. 57, nr 3, s. 45–60.
- Hann Ch., *Problems with the (De)Privatization of Religion*, „Anthropology Today” 2000, t. 16, nr 6, s. 14–20.
- Hadjimichalis C., *An Uncertain Future for the post-Brexit, post-COVID-19 European Union*, „European Urban and Regional Studies” 2021, t. 28, nr 1, s. 8–13.
- Hułas M., *Pośród szkół i tradycji. Źródła katolickiej nauki społecznej Stefana Wyszyńskiego*, w: *Stefan Wyszyński, Chrześcijańska doktryna społeczna*, red. M. Wódka, S. Fel, Wydawnictwo KUL, Lublin 2020, s. 133–150.
- Jaspal R., Lopes S., Breakwell G., *British National Identity, and Life Satisfaction in Ethnic Minorities in the United Kingdom*, „National Identities” 2020, t. 23, nr 5, s. 455–472.
- Jenkins R., *Social Identity*, Routledge, Oxfordshire 2014.
- Jurek K., *Tożsamość w kontekście procesów globalizacyjnych*, w: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 575–586.
- Kaczmarek K., *Religijne odczarowanie świata a powstanie nauki*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2016, nr 22, s. 57–74.

- Kampinos S., *(Nie)dylematy tożsamościowe Polaków w Wielkiej Brytanii na przykładzie badań w hrabstwie Hertfordshire*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2018, t. 44, nr 1, s. 117–143.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Narodowe PWN, Warszawa 1996.
- Koseła K., *Polak i katolik: splątana tożsamość*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2003.
- Koseła K., *Przemiana postaw i tożsamości polskiego społeczeństwa*, 2009, s. 1–24, https://klauzura.katolik.pl/pliki/prof_kkosela.pdf (dostęp: 24.10.2021).
- Kozak J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości nupturientów w Polsce i Wielkiej Brytanii. Studium Socjologiczne na 120-lecie Polskiej Misji Katolickiej Anglii i Walii*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2015.
- Lewandowska E., *More Polish or More British? Identity of the Second Generation of Poles Born in Great Britain*, w: *Perspectives and Progress in Contemporary Cross-Cultural Psychology. Proceedings from the 17th International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology*, red. G. Zheng, K. Leung, J. Adair, Grand Valley State University, Allendale, Michigan 2008, s. 211–224.
- Libor G., *Zrozumieć Walijczyków w ich politycznych decyzjach*, „Sprawy Narodowościowe” 2018, nr 50, s. 1–12.
- Lichterman P., *Religion and the Construction of Civic Identity*, „American Sociological Review” 2008, t. 73, nr 1, s. 83–104.
- Łepkowski T., *Uparte trwanie polskości*, Wydawnictwo Wolne Pismo Most, Londyn Warszawa 1989.
- Łuczak M., *Tożsamość narodowa polskich studentów przebywających za granicą*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2018, t. 44, nr 1, s. 145–161.
- Majkiewicz A., *Migrant i nomada – tożsamości w ruchu. Moda czy konieczność?*, „Transfer. Reception Studies” 2019, t. 4, s. 295–301.
- Mariański J., *Scenariusze przemian religijności i Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Studium diagnostyczno-prognostyczne*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2021.
- Michnik A., *What We Want to Do and What We Can Do*, „Telos” 1981, nr 47, s. 66–77.
- Michnik A., *Wściekłość i wstyd*, Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa 2005.
- Nijakowski L., *Polak – katolicki poganin*, „Znak” 2014, nr 714, s. 20–25.
- Nowicka E., *O związkach polskości z katolicyzmem w społecznej świadomości Polaków*, w: *Religia a obcość*, red. E. Nowicka, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1991, s. 117–138.
- Nowicka E., *Łódziński S., Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości (1988–2021)*, Collegium Civitas Press, Warszawa 2021.
- Nowosielski M., Dzięgłowski M., *Polskie organizacje imigranckie w Europie. W poszukiwaniu nowego modelu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.
- Obirek S., *Religia jako system symboli*, „Stan Rzeczy” 2015, nr 8, s. 229–245.
- Pawlak M., *Recognizing the National Identity: Cultural Intimacy and the Polish Migration to Norway*, „Prace Etnograficzne” 2015, t. 43, nr 3, s. 241–258.
- Plewko J., *Globalizacja czy multikulturyzm? Zagrożenia dla mniejszości etnicznych związanych z migracją*, w: *Migracja-wartość dodana? Studia nad migracją*, red. K. Markowski, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 51–57.
- Popielarczyk-Pałęga A., *Tożsamość narodowa, tożsamość etniczna, identyfikacja narodowa jednostki – rozważania metodologiczne na przykładzie środowisk polonijnych*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2018, t. 27, nr 3, s. 15–29.
- Requena M., Stanek M., *Secularization in Poland and Spain After the democratic Transition: A Cohort Analysis*, „International Sociology” 2013, t. 28, nr 1, s. 84–101.
- Slany K., Strzemecka S., *Who Are We? Cultural Valence and Children's Narratives of National Identities*, „Central and Eastern European Migration Review” 2016, t. 5, nr 1, s. 13–34.
- Suchocka R., *Identyfikacje narodowe i etniczne imigrantów i ich potomków*, „Przestrzeń Społeczna (Social Space)” 2016, t. 6, nr 2, s. 61–83.

- Swadźba U., *Młodzież pogranicza kulturowego jej identyfikacje narodowe*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1999, t. 2, s. 147–159.
- Szulich-Kałuża J., *Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2021, t. 13, nr 1, s. 133–150.
- Szymczak W., *Scenariusze emigracyjne, zmiany rozwojowe i ich ocena*, w: J. Plewko, W. Szymczak, T. Adamczyk, *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich migrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2018, s. 19–53.
- Szymczak W., *Obszary społecznej partycypacji i absencji*, w: J. Plewko, W. Szymczak, T. Adamczyk, *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich migrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2018, s. 171–194.
- Świątkiewicz W., *Przedmowa*, w: *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, J. Mariański, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 13–16.
- Ting-Tomney S., *Ethnic Identity and Close Friendship in Chinese-American College Students*, „International Journal of Intercultural Relations” 1981, t. 5, nr 4, s. 383–406.
- Trąbka A., Wermińska-Wiśnicka I., *Niejednoznaczny wpływ Brexitu na życie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2020, nr 4, s. 49–70.
- Trzebiatowska M., *Grace Davie wizja socjologii religii w Europie i na świecie*, w: G. Davie, *Socjologia religii*, tłum. R. Babińska, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 9–17.
- Trzebiatowska M., *Presuming Religious Congruence? The Nonreligious and Catholicism in Poland*, „Social Compass” 2020, t. 68, nr 4, s. 653–670.
- Walicki A., *Philosophy and Romantic Nationalism: the Case of Poland*, Clarendon Press, Oxford 1982.
- Wódka M., *Anthony D. Smith's Idea of the Nation. Controversy Around Definitions*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2019, nr 4, s. 131–144.
- Wysocka E., „My” i „oni” – dlaczego tak trudno być razem, w: *Migracja, uchodźstwo, wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, red. D. Lalak, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007, s. 13–63.
- Wysocki A., *Poczucie tożsamości narodowej Polaków w kontekście zachodnioeuropejskim*, „Opuscula Sociologica” 2017, nr 3, s. 57–77.
- Wyszyński S., *Chrześcijańska doktryna społeczna*, w: S. Wyszyński, *Chrześcijańska doktryna społeczna. Stefan Wyszyński*, red. M. Wódka, S. Fel, Wydawnictwo KUL, Lublin 2020, s. 14–111.

Streszczenie

Religia odgrywa istotną rolę w życiu jednostek, społeczeństw i całych wspólnot narodowych. Posiada ona szczególną siłę oddziaływania tam, gdzie przynależność religijna jest ważną częścią tożsamości narodowej. Celem niniejszego artykułu jest analiza wpływu religijności na postawy tożsamościowe polskich emigrantów. W analizie skupiono się na ocenie wpływu autodeklaracji wiary polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii na ich tożsamość narodową. Badania socjologiczne przeprowadzono za pomocą kwestionariusza ankiety na próbie 620 Polaków tam mieszkających (badania własne przeprowadzone jesienią 2019 r.). Analiza badań ilościowych wykazała, że mimo malejącego wskaźnika autodeklaracji wiary respondentów religia w dalszym ciągu jest silnie powiązana z identyfikacją narodową. Wpływ czynnika religijnego na deklarowaną przynależność narodową kraju pochodzenia najwyraźniej widać pośród głęboko wierzących, tych zaś, którzy deklarowali przynależność narodową także do kraju osiedlenia, charakteryzowała niższa wartość wskaźnika religijności.

Słowa kluczowe: tożsamość narodowa, religijność, polscy migranci

Religiosity and National Identity of Polish Migrants in the UK in the Brexit Era

Summary

Religion plays an important role in the life of individuals, societies and entire national communities. It has a particular impact where religious affiliation is an important part of national identity. The aim of this article is to explore the influence of religiosity on the identity attitudes of Poles abroad under conditions of migration. The analysis focuses on assessing the impact of the self-declaration of faith of the Polish post-accession migrants in Great Britain on their national identity. Sociological research was conducted with a questionnaire on a sample of 620 Poles living in the UK. The analysis of quantitative research has shown that despite the decreasing rate of respondents' self-declaration of faith, religion is still strongly related to their national identification. The influence of the religious factor on the declared national affiliation to the country of origin is most evident among the firm believers, while those respondents who declare a shared national affiliation – declaring a strong sense of belonging to the country of settlement – were characterised by a lower value of the religiousness index.

Key words: national identity, religiousness, Polish migrants